

8. Материалы по обследованию животноводства в Киевской губернии. – Вип. I : Очерк положения крестьянского животноводства в Киевской губернии. – К. : Типография насл. Круглянского, 1915. – 289 с.
9. Молчанов В. Життєвий рівень населення України за часів декабристів / Володимир Молчанов // Декабристи в Україні : дослідження й матеріали. – К., 2007. – С. 82 – 105.
10. Нормальный устав для мелких Сельско-хозяйственных товариществ. – К. : Типография Императорского Университета св. Владимира Акц. Общ. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1912. – 9 с.
11. Обзор состояния сельского хозяйства Киевской губернии в 1905 – 1906 г. Зима и весна. – К. : Т-во „Печатня С. П. Яковлева”, 1906. – 20 с.
12. Панченко П. П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. – К. : Знання, 2000. – 342 с.
13. Хлебная торговля в Киевской губернии. – К. : Б. м. и., 1914. – 282 с.
14. Цены на главнейшие продукты сельского хозяйства в Киевской губернии в 1910 – 1911 сельскохозяйственном году. – К. : Тип. Императорского Университета СВ. Владимира Акц. Общ. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1912. – 199 с.
15. Цены на главнейшие продукты сельского хозяйства в Киевской губернии за 1913 – 1914 и 1914 – 1915 сельскохозяйственные годы. – К. : Тип. Императорского Университета СВ. Владимира Акц. Общ. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1916. – 177 с.
16. Ярошевич А. И. Производительность сельского хозяйства и производительные районы Киевской губернии / А. И. Ярошевич. – К. : Типография Императорского Университета св. Владимира Акционерного общества печать и издательского дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1911. – 53 с.

© *Marya Kazmirchuk*
(Kyiv)

**PEASANT'S CONDITIONS OF LIFE AND ECONOMICAL ACTIVITY IN KYIV GUBERNYA
AT THE AFTER REFORMATION PERIOD**

This article analyses the actual social problems from Ukrainian history – peasant's conditions of life and economical activity in Kyiv gubernya at the end of the XIX and beginning of the XX century.

До редакції надійшла 12.11.2008.

© *Леонід Мозильний*
(Київ)

**ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ
У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ**

У статті аналізується вплив оточення на формування світогляду Сергія Єфремова під час його навчання в Київській духовній семінарії наприкінці XIX ст.

Умови розвитку українського народу у другій половині XIX – на початку XX ст. були настільки складними та неоднозначними, що окрема частина української інтелігенції, яка представляла найбільш патріотичну її частину, взялась за нелегку справу відстоювання національних інтересів. Зважаючи на заборону використання української мови в державних закладах та друку україномовних видань, українська інтелігенція визначила свої пріоритети щодо подолання цих обмежень і заборон як легальними способами, так і нелегальними.

У наш час, коли зроблені значні дослідження з національного руху, української інтелігенції та більшості політичних партій й організацій, надзвичайно актуальним є дослідження персоналії української історії. Історія не безлика, вона складається з величезної кількості людей,

які своєю працею творили майбутнє України. Однією з таких визначних осіб в українській історії став відомий вітчизняний громадсько-політичний, культурницько-просвітницький діяч, літературний критик і науковець Сергій Єфремов.

Для вивчення особи С. Єфремова спочатку потрібно окреслити суспільно-політичні умови, в яких сформувався його світогляд як людини, що все своє життя присвятила служінню українському народу на ниві як громадсько-політичній, так і культурницько-просвітницькій.

Сергій Олександрович Єфремов (деякі з дослідників вважають, що прізвище його батька – Охрименко) народився 6 жовтня 1876 р. у с. Пальчик Звенигородського повіту Київської губернії (нині Катеринопільський район, Черкаської області) у родині „потомственного” священика.

За спогадами С. Єфремова, родині його батька доводилося тримати худобу й власноручно обробляти клаптик землі. Від селянського побуту їх відрізняла лише освіченість та наявність домашньої бібліотеки, в якій були не лише релігійні книжки, а й світські, привезені батьком з міста.

За такої „книжної” атмосфери С. Єфремов досить швидко, як на той час, навчився читати і писати – десь у п’ять років. Як писав С. Єфремов, „вже до школи я прийшов, знаючи з того безладного читання далеко більше, ніж вимагалось од середнього бурсака; добра пам’ять допомагла мені швидко засвоювати те, чого я не міг придбати читанням, як-от усякі граматичні правила, згодом латину й грецьку мову”. У 1886 р. батько записав Сергія навчатися у духовне училище в Умані [2, с. 193-194]. В цьому училищі у свій час навчалися всі старші брати С. Єфремова – Іван, Георгій, Федір, Олексій та Михайло.

Всі свої роки навчання С. Єфремов прожив на квартирі „у паннів Чеважевських” [2, с. 187; 7], де, крім нього, проживало ще десяток семінаристів [8]. Саме ці 5 років заклали в душі підлітка підвалини національної самосвідомості і любов до книжок. Спершу заняття у школі, а згодом і зв’язки в місті відкрили перед підлітком „новий світ у читанні” [2, с. 194].

В Уманському повіті всі села були українськими. В Умані мешкало багато євреїв, які розмовляли своєю мовою, було чимало поляків, які теж не забували рідної мови, русифікація ж торкалася переважно українців. Російська мова використовувалася в навчальних закладах, органах місцевої влади та самоврядування, нечисельних культурно-освітніх закладах та ін. На українців на їхній рідній землі дивилися зверхньо навіть ті, хто за рівнем освіти й культури суттєво їм поступалися.

Природньо, що таке ставлення викликало в душі юнака, вихованого в національних традиціях, подив і нерозуміння, згодом протест і, за словами самого С. Єфремова, – „Любов до рідного краю, але любов широку, що не заплющує очей на найгірші сторони життя” [1, с. 231].

Зі вступом до Уманського духовного училища С. Єфремову довелося вивчати „рідну (російську – Л.М.) мову” „на верхах і думки не було, щоб в української дитини могла бути своя рідна мова” [2, с. 203]. Однак, незважаючи на те, що учні мали по два уроки російської щодня, С. Єфремов, у неурочний

час, розмовляв виключно українською мовою. „Рідна мова” на практиці стала, за словами юнака, однією з „кар єгипетських” й ще більш підкреслювала, що нічого рідного у ній немає, й тим сильніший викликала, хоч і несвідомий спершу, опір проти замаху на все українське. Це не залишалось непоміченим з боку вчителів та вихователів, на його голову сипалися чисельні зауваження. У побуті ж не раз С. Єфремову довелося витримати глузування місцевих зросійщених українців. Але Сергій відрізнявся вродженою впертістю і непіддатливістю, здатністю берегти в недоторканості дорогі для нього принципи [1, с. 231]. Підготовлений своїми попередніми враженнями та читанням книжок, С. Єфремов уже до закінчення освіти в „бурсі” був готовий зрозуміти прагнення тогочасного українства, що доходили до молоді через літературні твори.

Таким чином, у підлітковому віці у С. Єфремова складаються перші риси характеру, які, згодом, допомогли йому вистояти в умовах набагато гірших і важчих. Саме умови навчання в Уманській школі сприяли формуванню національних переконань С. Єфремова, за що він їй по своєму був вдячний.

Влітку 1891 р., після закінчення Уманської духовної школи, у віці п’ятнадцяти років С. Єфремов вступив навчатися до Київської духовної семінарії, заснованої в 1817 р. у результаті реорганізації Києво-Могилянської академії. Незважаючи на побут і оточення, обмежену навчальну програму в духовній школі, С. Єфремов був добре вихованим, освіченим юнаком, чим звичайно завдячував самоосвіті. Він добре знав українську мову та літературу, вільно володів польською та російською.

У книзі „І. Карпенко-Карий” С. Єфремов згадував: „Молодим хлопцем прибув я до Києва й тут накинувся на читання творів українського письменства. Керувати ані порадити мені було нікому; не було тоді ще навіть української книгарні, де б можна було вибрати щось путяще, та й книжок українських не було стільки... Ото й знайомився я з українством самотужки, купуючи у тодішнього книгаря Гомолинського всякі українські книжки, і читав, не розбираючи, все, що під руку попадало, здебільшого те сміття, що найлегше проходило через цензуру лютих отих часів” [1, с. 232].

Київ став для молодого С. Єфремова своєрідним „народним університетом”. Місто,

з яким він пов'язав все своє життя. Побачивши давні пам'ятки архітектури, саме тут йому спадають такі думки: коли довелося вже вирішувати справи існування, коли молода совість поставила на чергу питання релігійних сумнівів, громадянської свідомості й національної приналежності, і поставила їх руба і настирливо, і без жалю, – ця думка про зв'язок поколінь, про історизм розвитку, про еволюцію форм існування стала у великій пригоді і допомогла не заблукати в лабіринті суперечностей та „розбіжних стежок” [2, с. 234].

Юнаки, які у 15-18 річному віці приходили навчатися до семінарії, перебували в тому переломному віці, коли у будь-якої людини формується особистість, коли особливо дошкуляють питання честі й совісті, людська черствість та неухажливість. За спогадами С. Єфремова, молоді семінаристи ревниво обороняли свою честь від „начальницьких замахів”, і часто така позиція ставала додатковою підставою для подальшого простування шляхом громадського протесту й пошуках кращих форм людського існування. Не знаходячи на всі запитання відповідей в офіційних межах, молодь шукала її додатковими засобами – у старших товаришів, у книжках, через знайомства поза межами семінарії, в програмах – тоді ще писаних – і гуртках самоосвіти і т. п. Велике місто, знайомства з студентською, університетською молоддю, засоби культурних впливів сприяли тому, що в кожному класі виділялися гуртки з поважними вимогами до життя. Члени цих гуртків вдосконалювали свою самоосвіту, мріяли про університет, частково усвідомлюючи, що „пролізти туди можна було тільки з великими труднощами”. Такого шляху прагнула лише невелика частина семінаристів. Інші ж рухалася протоптаною їхніми попередниками стежкою: дбала про семінарську науку і вже заздалегідь готувалася, закінчивши семінарію, одружитися й осісти десь на повістві „до скончання віку”. Але перша група виявляла більшу активність та „інтелектуальну закрутку” і їй іноді вдавалося досягти більшого [2, с. 236].

Ота „переступна хвилина” надзвичайно важлива для становлення майбутнього громадського й політичного діяча, вченого й журналіста Сергія Єфремова. До процесу усвідомлення самого себе і власної ролі в людській громаді спричинилося, передусім, сходження на вищий щабель суспільної ієрархії, нове оточення обдарованої та духовно

одноріднішої молоді, безпосереднє сприйняття й критичне осягнення пам'яток історії і культури Києва, сама духовно-культурна атмосфера міста, перейнята вільнодумством та давніми опозиційними настроями стосовно офіційної влади та її імперської політики. Духовно невситима, високообдарована та водночас романтично налаштована натура п'ятнадцятирічного юнака запрагла нової для себе роботи – пізнання суті життя, його суперечностей і правдивих ідеалів [5, с. 274].

Інтернаціональне оточення наводило на молодого С. Єфремова думки щодо питань державного й громадського життя через порівняння чужого державного устрою з російським. Утворення нових слов'янських держав ставили перед молодим юнаком, здавалося б, звичне питання – про власну національну природу. Окремі відповіді на такі болючі питання С. Єфремов шукає в літературних творах тогочасних письменників.

За спогадами С. Єфремова, впливи великого міста дозволяли не обмежуватися літературою лише семінарської бібліотеки, а й використовувати інші джерела. Це сприяло становленню власного критичного світогляду і обережного ставлення до позицій авторів та їхніх творів. Як наслідок, призвело до перегляду традиційних, взятих за основу, звичних поглядів, і до переоцінки у такий спосіб набутих цінностей. С. Єфремов вважав, що ці життєві обставини допомогли йому виробити власну морально-громадську позицію [3, с. 135].

На той час в Україні діяло, незважаючи на утиски влади, багато українофільських громад. Протягом 1888-1895 рр. у Київській духовній семінарії теж діяла громада, яку заснував Л. Скачковський [6]. „Потиху він робив своє діло освідомлювання товаришів, гуртування коло себе піонерів молоді української ідеї, нагромадження та постачання для її прихильників духовної поживи в формі відповідної літератури”. Кількість її членів налічувала 40-50 осіб [3, с. 142, 150]. До її складу входили О. Лотоцький, В. Дурдуківський, Ф. Матушевський, В. Чеховський, П. Сікорський, з часом до неї приєднався і С. Єфремов [9]. Значний вплив на громадівців справили ідеї В. Антоновича та О. Кониського. Гурток збирався на квартирі Л. Скачківського, що розташовувалася на Кирилівській вулиці, біля Йорданської церкви, і отримав назву „Ельдорадо”. Участь у одному з перших для С. Єфремова засідань гуртка залишила в душі юнака спогади на все життя. С. Єфремов

„слухав хвилюючі розмови їх – все про українщину”, а наприкінці зустрічі Л. Скачковський дозволив взяти декілька книжок, серед них М. Костомарова „Исторические монографии” та кілька книжок українських письменників [3, с. 139].

Згодом громадівці збиралися у В. Вовка-Карачаєвського, М. Мартиновського (у 1896 р.), Д. Пилинського та П. Сікорського. Зібрання склалися зі вступної частини на якій зачитували реферати, які писалися на довільні літературні або громадські теми, основної частини – дискусії з приводу рефератів та організаційної частини. Наприклад, зачитувалися реферати про обов’язки члена громади на селі, про стосунки духовенства до народу, про завдання української інтелігенції, про роль освіти в житті народу, про ставлення українців до інших народів на підставі приказок, оцінка історії письменства професора Петрова, про марксизм та народництво і т.д. [3, с.149-150].

Із старогромадівців найбільш близько з молоддю спілкувалися І. Нечуй-Левицький, В. Вовк-Карачаєвський, К. Михальчук, Є. Тимченко. Останній постачав громадівців галицькими політичними виданнями. У формуванні громадівської бібліотеки надав посильну допомогу О. Кониський. З галицьких періодичних видань інтерес становили перш за все народовські („Правда”, „Зоря”, „Діло”). В них інколи публікували реферати представники семінарської громади, прочитані на її засіданнях. Цікавим фактом є той, що після закінчення навчання вихованці громади продовжували зберігати членство у ній та прибували на щорічні з’їзди [4, с. 58-65]. З’їзди відбувалися зазвичай на Масляну [3, с. 151], коли можна було приїхати до Києва провінційним громадівцям, що закінчили навчання в семінарії й працювали по селах або навчалися в інших містах.

При семінарській громаді діяла гуртківська бібліотека. Члени громади знаходили в ній все, що тільки можна було тоді добути українською мовою, а також праці присвячені українській справі – переважно закордонні львівські видання. Громадівці регулярно поповнювали бібліотеку свіжими номерами журналів та газет „Зоря”, „Буковина”, „Правда”, „Народ” та ін. Зібрано було все, як пригадував С. Єремов, що мало стосунок до історії та української літератури і допомагало стати свідомим українцем [3, с. 147]. А для цього потрібно було, перш за все, бути

загальноосвіченою й добре розвиненою людиною здатною також і до самоосвіти.

Громада та громадське життя допомогли С. Єфремову знайти себе і свій шлях у житті. Від „стихийного українця” юнак поступово перетворився на переконаного патріота своєї Батьківщини. С. Єфремов зрозумів, що поза рідним народом немає „ні ходу, ні роботи, ні прив’язання, ні самого життя” [3, с. 152]. Український народ, його потреби, його життя, відродження сформувавши в С. Єфремова ідеал повного зрівняння українців з великими, освіченими й сильними націями світу. Для цієї мети вся діяльність стала зрозумілою і доречною – і практична робота, і світогляд, що ту роботу спрямовував. Додатковими стимулами для участі у громадівській культурно-просвітницькій роботі стали патріотичні лекції з історії України, прочитані громадівцям протягом 1895-1896 рр. В. Антоновичем.

За спогадами С. Єфремова, після усвідомлення важливості своєї громадської діяльності він навіть подорож у село до батьків здійснював не з порожніми руками, а „озброєний українською книжкою, якою думав пробивати мури байдужості та виховувати національну самосвідомість” [3, с. 152]. Першими об’єктами для пропаганди своїх ідей для С. Єфремова стали його рідні – мати, молодші брати, сестра. Перечитуючи з ними твори українських письменників С. Єфремов отримувал привід наочно переконатися, як багато значить сила рідного слова і якою могутньою зброєю може стати освіта рідною мовою. Відвідування батьків юнак також використовував і для традиційної для того часу роботи громадівців – збирання етнографічного матеріалу. Протягом перших двох років навчання у семінарії С. Єфремов записав кілька сотень пісень, колядок, щедрівок, загадок, приказок і казок.

Саме в період навчання у семінарії у С. Єфремова з’являється потяг до дослідження української мови. Спілкування з людьми стало своєрідною школою „живої мови і як виховування живої звички поважно ставитись до народної творчості”. Юнацький етнографізм зробив добру послугу для С. Єфремова. Погляд на людей у юнака змінився в кращий бік. З цього часу він із допитливістю і природною для свого віку ідеалізацією прагне „шукати вислову для своїх потреб у народній мові” [3, с. 153], яку чув на своїй малій батьківщині.

Перші роки перебування С. Єфремова у Києві, участь у громадському житті, цілеспрямована самоосвіта заклали підвалини його нового світогляду. Як матеріал для становлення світогляду стали попередні здобутки і досвід сучасників, ознайомлення з тогочасними літературними творами. Від художньої літератури відбувався поступовий перехід до ознайомлення з працями критиків і публіцистів – Белінського, Добролюбова, Чернишевського, Писарева, Шелгунова, Скабичевського, Щапова, Лаврова, а надто М. Михайловського, який став для С. Єфремова „віртуальним” вчителем та керманічем у „тому, як і в що вірити та що робити”. Г. Успенський та С. Щедрін давали художні приклади до теоретичних комбінацій вищезгаданих письменників. Природознавство підтверджувало їхні соціологічні міркування формулюванням законів життя. Українська література давала підґрунтя, на якому все це мало вибудовуватися. Найбільше юнака цікавило національне питання.

Велике враження на С. Єфремова справила теорія боротьби за індивідуальність М. Михайловського (прочитана в „Записках Профана”), де автор захищав індивідуалізм від тиску колективізму. Для М. Михайловського поворотним пунктом була людська особистість як найвища суспільна цінність та рушій і творець людського розвитку. Він обґрунтував роль прогресивної інтелігенції у зміні суспільного розвитку, у визвольному русі, її відповідальності за долю народу, що, як бачимо з спогадів С. Єфремова, останньому дуже сподобалося. Розроблювана М. Михайловським тема „Герої та натовп” залишилася актуальною й у наші дні. Сучасні дослідники наголошують на слушності основних критичних закидів публіциста марксистам – концептуальні спрощення та надання переваги „економічному факторові”. Приймаючи за основу теорію М. Михайловського, С. Єфремов переніс свій захист і на права українського народу. Він вважав, що в національній боротьбі пригнічених націй також наявна свого роду боротьба за індивідуальність – національну [3, с. 156]. У бурхливій полеміці того часу між марксистами й М. Михайловським С. Єфремов став на бік останнього і з великим нетерпінням очікував кожну наступну книгу „Русского багатства”, а насамперед рубрику „Литература и жизнь”, яку вів М. Михайловський.

Таким чином, громада і людина, людяність і нація у вдосконаленій концепції С. Єфремова

зайняли кожна своє місце, не викликаючи взаємних суперечностей. Кожен представник людства, народу, суспільства, громади, за теорією С. Єфремова, через поєднання національного з загальнонародським задовольняв свої індивідуальні інтереси. Таким чином, принцип „не робити іншому того, чого собі не бажаєш” став для С. Єфремова недоторканим як для міжнародних, так і для міжлюдських стосунків.

Окрім російської літератури, до рук С. Єфремова потрапляють і твори українських письменників. Зокрема, Панаса Мирного і І. Білика „Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, А. Свидницького „Люборацькі”, І. Франка „В поті чола”, І. Нечуя-Левицького „Хмари”, заборонені поезії Т. Шевченка, Б. Грінченка „Соняшний промінь”, „На розпутті” та ін. Ці книги відкрили перед молодим юнаком світ українського письменства. Українське письменство, за словами С. Єфремова, постало як якесь створіння, що тягло до себе й щораз більше кликало і зацікавлювало [3, с. 139]. За ним поставало й потроху і українське життя, відкрилися окремі таємні організації, в яких жевріло національне життя народів Російської імперії.

Другою складовою у формуванні світогляду С. Єфремова (за його власними словами) та становленні його національної свідомості став український театр. Вперше до театру С. Єфремов потрапив одразу ж після свого приїзду до Києва. Як пригадував С. Єфремов: „самим фактом свого існування й великою екстенсивною силою його діячів наш театр на публіку робив таке неминуче враження, такі непереможні чари насилав, що опертися їм не було сил” [3, с. 159].

Закінчити семінарію С. Єфремову не довелося. Про конфлікт, який тоді трапився, розповів у своїх спогадах О. Лотоцький. Він писав: „Серед учителів семінарії був вчитель Петро Смирнов, ... людина оскільки нікчемна, оскільки ж морально підла. Він був злий на директора семінарії і вирішив помститися на молодшому братові. Він задав С. Єфремову проповідь митрополита Філарета Дроздова, прославляючу кріпацтво і запитав, як С. Єфремов ставиться до ідейного боку проповіді, і той відповів відверто. Смирнов подав на правління семінарії заяву про неблагонадійність учня, який образив пам'ять великого російського вітїї. Ректор, попереджаючи виключення, взяв у брата заяву про звільнення” [1, с. 234]. Цим способом було

реалізовано його щире бажання покинути семінарію та готуватися до вступу в університет.

Процес формування світогляду С. Єфремова був досить повільний. До нього поступово вносилися все нові і нові доповнення. З кожною прочитаною книгою та статтею викристалізувалися нові деталі особистісної концепції життя. Протягом цього процесу знайшли своє розв'язання релігійні сумніви й потроху означилися політичні та соціальні погляди. Будь-яка тиранія, насильство, гніт і експлуатація людини людиною, верствою, державою стала неприйнятною для С. Єфремова, як і будь-який обман, крутість, духовна тиранія, що базувалася на неосвіченості. С. Єфремов вважав власну систему поглядів „соціалізм” правда не тим партійним, що ставив на перше місце догми під які мають пристосовувати життя і долі людей, а „соціалізм” здорового глузду та „живого життя”. Саме завдяки такій позиції С. Єфремов пояснював, чому не потрапив до жодної з тогочасних партій. Він вважав, що партії намагалися донести до людей не розуміння їхніх проблем, а більше займалися шумною пропагандою популістських ідей. С. Єфремов

опирає свій світогляд на думки про розуміння й щире відданість „рідній ідеї” – постійного і невпинного поступу і всестороннього розвитку людини [3, с. 156-157]. Закладається ліберальна складова світогляду майбутнього суспільно-політичного діяча українського національного руху.

Таким чином, С. Єфремов одразу після закінчення школи потрапив у середовище національно-свідомої інтелігенції, під впливом якої і сформувалися його політичні погляди. Більшість його учителів з Київської громади були обережними українофілами, що відбилося і на політичних переконаннях молодого С. Єфремова. В основу своєї діяльності ця частина українофілів-лібералів поклала поєднання національного радикалізму з культурницько-просвітницькою роботою. Радикалізм поміркованого українського громадянства проявлявся у більш чи менш лівих суспільно-політичних поглядах народницького спрямування в їх поєднанні з поміркованим конституційним демократизмом. Зокрема, така концепція національного розвитку проявилася в громадсько-політичній діяльності С. Єфремова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Болаболъченко А. Вибрані твори. Т.1 / Анатолій Болаболъченко. – К.: В-во „Щек”, 2006. – С.228-336.
2. Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / Єфремов С. // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – №2. – С.174-248.
3. Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] / Єфремов С. // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2003. – №1. – С.134-160.
4. Лотоцький О. Сторінки минулого / Праці Укр. наук. ін-ту. Т.6. Серія мемуари. Кн.2-4 / Олександр Лотоцький. – Варшава, 1932-1934. – Ч.1. – 286 с.
5. Плачинда В.П. Коментар / Плачинда В.П. // Єфремов С. Про дні минулі [Спогади] // Молода нація: Альманах. – К.: Смолоскип, 2002. – №2. – 248-282.
6. Рада. – 1914. – 21 січня. – №16. – С.2.
7. ЦДІАУК. – Ф.711. – Оп.3 (1887 р.). – Спр.2. – Арк.35-35зв.
8. ЦДІАУК. – Ф.712 (Київська духовна семінарія). – Оп.3 (1887 р.). – Спр.2. – Арк.35-35зв.
9. Peregrinus. Полікарп Сикорський, єпископ Луцький // Тризуб. – 1932. – №18-19. – 1 травня.

© *Leonid Mogylny*
(Kyiv)

FORMATION SERGEY YEFREMOV'S WORLDVIEW DURING STUDYING IN KYIV THEOLOGICAL SEMINARY

The article analyses the influence of the milieu on Sergey Yefremov's worldview while he was studying in Kyiv theological seminary at the end of the 19 century.

До редакції надійшла 11.02.2009.